

Kulturno-povijesni spomenici grada Cresa

Vukelić, Aleksandra

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:177616>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-10**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

**SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I
KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI STUDIJ KULTURE I TURIZMA**

ALEKSANDRA VUKELIĆ

KULTURNO – POVIJESNI SPOMENICI CRESA

Završni rad

Pula, 2020.

**SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I
KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI STUDIJ KULTURE I TURIZMA**

ALEKSANDRA VUKELIĆ

KULTURNO – POVIJESNI SPOMENICI CRESA

Završni rad

JMBAG: 0242023356, izvanredna studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Kulturno - povijesni spomenici

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: ---

Mentor: red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, rujan 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Aleksandra Vukelić, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli 17. kolovoza 2020.

IZJAVA

o korištenju autorskoga djela

Ja, Aleksandra Vukelić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Kulturno-povijesni spomenici Cresa“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli 17. kolovoza 2020.

SAŽETAK

Prisutnost brojnih dvoraca, palača bogatih renesansnih obitelji, značajnih renesansnih crkvice, kao i gradskih loža i vrata, daju Cresu bogati kulturno – povijesni značaj za hrvatsku kulturnu baštinu. Cilj završnog rada je prikazati opsežnost, ljepotu i značaj koji su na otoku Cresu ostavili i danas imaju spomenici Cresa. Od troje gradskih vrata, preko okruglih ugaonih kula i crkve sv. Izidora, do analize brojnih renesansnih palača, posebice obitelji Petris s pripadajućim muzejom, dat će se u završnom radu sveobuhvatan prikaz spomenika Cresa. Svrha je završnog rada steći spoznaje i uvid o ljepoti, značaju i kulturi povijesnih spomenika Cresa koji su vrlo reprezentativan oblik creske kulturne baštine.

Creski spomenici imaju status monumentalnih građevina i sakralnih objekata koje već dugi niz godina svjedoče o sposobnosti tadašnjih majstora i građevinara koji su spomenike izgradili te su ih primjenom svojih znanja učinili kulturno atraktivnima. Takvo monumentalno kulturno nasljeđe Cresa čini ovaj otok svjedokom bogate renesansne prošlosti te pobuđuje duboko kulturno transformacijsko iskustvo, čineći cresku kulturnu baštinu značajnom renesansnom baštinom hrvatske kulture i povijesti.

Ključne riječi: Cres, spomenici, kulturno – povijesni spomenici, baština, otok, monumentalne građevine, kulturna baština, kulturno nasljeđe, bogata renesansna prošlost

ABSTRACT

The presence of numerous castles, palaces of rich Renaissance families, famous Renaissance churches, as well as town lodges and gates, give Cres a rich cultural and historical significance as a place of importance for Croatian cultural heritage. The aim of the final work was to show the extensiveness, beauty and significance that they left on the island of Cres and which today have the sights of Cres. From the three city gates, over the round corner towers and the church of St. Izidor, it makes an analysis of the numerous Renaissance castles, a special Petris family with the accompanying museum, and in the final work a comprehensive review of the monuments of Cres will be given. The purpose of the final work is to gain knowledge and insight into the beauty, importance and culture of the historical monuments of Cres, which are a very representative form of Cres cultural heritage.

Cres monuments have the status of monumental and sacral buildings that for many years testify to the possibility of masters and builders who built the monuments and appropriately worked their knowledge on monuments of cultural attractiveness. Such a monumental cultural heritage of Cres makes this island a witness to a rich Renaissance heritage and evokes a deep cultural transformation experience, making Cres cultural heritage a significant Renaissance heritage of Croatian culture and history.

Key words: Cres, monuments, historic-cultural monuments, heritage, island

SAŽETAK PREGLEDALA: Alenka Banić Juričić, prof. engleskog jezika i književnosti

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. OTOK CRES – PRIKAZ PROFILA I RAZVOJ DESTINACIJE	2
2.1. Geografska obilježja otoka Cresa	3
3.2. Značajke vegetacije otoka i povijest	5
3. KULTURNO - POVIJESNA BAŠTINA I SPOMENICI OTOKA CRESA	7
3.1. Troja gradska vrata - Bragadina, Marcella i vrata Sv. Mikule	8
3.2. Creska kula	13
3.3. Crkva sv. Izidora	14
3.4. Crkva sv. Marije Snježne	16
3.5. Gradska loža sa stupom srama	18
3.6. Franjevački samostan s crkvom sv. Franje	21
3.7. Samostan benediktinki sv. Petra Apostola	25
3.8. Palača obitelji Petris	26
3.9. Palača Moisé	28
4. ZAKLJUČAK	30
LITERATURA	32

1. UVOD

Otok Cres je, uz Krk, najveći otok hrvatskog Jadrana. Smješten na sjevernom dijelu Jadranskog mora, na Kvarnerskom području Jadrana, ovaj slikoviti otok karakterizira bogatstvo kulturno – povijesne baštine i brojnost spomenika koje je obilježilo pretežito renesansno razdoblje.

Smješten u nizu Kvarnerskih otoka, ovaj bajkovit otok bogat je po kulturnom značaju svojih palača, samostana i crkvice, a leži između Kvarnera na zapadu i Kvarnerića na istoku. Izdužen je u meridionalnom smjeru; dug je 65,5 km, a širok 2 do 11,5 km.

Područje cresko-lošinjskog otočja naseljeno je od kamenog doba. Najstariji pronađeni ostaci vode nas u doba pećinskog čovjeka i njegovih obitavališta, kao što su Jami na Sredi na južnom dijelu otoka Cresu ili Jama Čampari na sjevernom. Prvi poznati stanovnici otoka bili su Liburni, koji naseljavaju to područje od 7. st. pr. Kr. Liburni, koji su bili vrsni pomorci, prepoznali su prednosti dvaju područja – Osorskog kanala i područja creske luke. Tu osnivaju prva naselja – Apsoros (Osor) i Crepsu (Cres). I danas se vjeruje da su još Liburni prokopali umjetni kanal koji razdvaja dva otoka Cres i Lošinj, kako bi mogli brže prometovati morem na sjevernom Jadranu.

Kako sam već navela, otok Cres obiluje brojnim kulturno – povijesnim spomenicima, od kojih većina potječe iz renesansnog razdoblja. Prisutnost brojnih palača bogatih renesansnih obitelji, značajnih renesansnih crkvice, kao i gradskih loža i vrata daju Cresu bogati kulturno – povijesni značaj.

Cilj završnog rada je značaj koji su na otoku Cresu ostavili i danas imaju njegovi spomenici. Od troje gradskih vrata, preko okruglih ugaonih kula i crkve sv. Izidora, do analize brojnih renesansnih palača, posebice obitelji Petris s pripadajućim muzejom, dat će se u završnom radu sveobuhvatan prikaz spomenika Cresa. Svrha je završnog rada steći spoznaje i uvid o značaju i kulturi povijesnih spomenika Cresa koji su vrlo reprezentativan oblik otočne kulturne baštine.

Struktura rada podijeljena je na četiri međusobno povezane cjeline. U uvodnom dijelu dan je prikaz uvodne riječi teme, predmet, cilj i svrha istraživanja, struktura rada

te znanstvene metode rada. U drugom dijelu prikazan je otok Cres sa svojim geografskim profilom i značajem za razvojem turizma. U trećem dijelu prikazani su kulturno – povijesni spomenici kao dio značaja kulture i povijesne baštine Cresa. Spomenici koji će biti obrađeni u radu trećeg poglavlja obuhvaćaju sljedeću baštinu Cresa: troja gradska vrata, Bragadina, Marcella i vrata Sv. Mikule iz 16. stoljeća, okruglu, ugaonu kulu na sjeverozapadnom dijelu grada, crkvu Sv. Izidora iz 12. stoljeća, niz gotskih, kasnogotičkih i renesansnih crkvica i crkava od kojih je najznačajnija crkva sv. Marije Snježne iz 16. st. i zvonikom iz 18. stoljeća, gradsku ložu sa stupom srama, franjevački samostan iz približno 1300., s crkvom sv. Franje iz 14. st. i zvonikom iz 18. st., ženski benediktinski samostan iz 15. st. i palaču obitelji Petris iz 15. st. u kojoj je smješten muzej. U četvrtom dijelu bit će u zaključku iznesene završne misli autorice o istraženoj problematici kulturno – povijesnih spomenika Cresa koje predstavljaju stručni doprinos ovoj temi.

U ovom završnom radu su, u različitim kombinacijama, primijenjene sljedeće znanstveno - istraživačke metode: deskriptivna metoda, povijesna metoda, metoda komparacije, metoda generalizacije, metoda apstrakcije, induktivna i deduktivna metoda te metode analize i sinteze.

2. OTOK CRES – PRIKAZ PROFILA I RAZVOJ DESTINACIJE

Otok Cres je, uz otok Krk, drugi najveći otok hrvatskog Jadrana. Opasan morem sa svih strana, uz najviše brdo Gorice, nalazi se u vanjskom nizu Kvarnerskih otoka. Karakterizira ga prirodna geografska morfologija dugog otoka pa je poslije Hvara najdulji hrvatski otok (Žagar, 2009., str. 25.). Dug je 66 km, a u najširem dijelu širok 12 km. Otok se pruža u pravcu sjever-jug. Upravno pripada Primorsko-goranskoj županiji.

2.1. Geografska obilježja otoka Cresa

Obala otoka je razvedena, obiluje mnogim uvalama i šljunkovitim plažama na svojem zapadnom i južnom dijelu, dok su sjeverni i istočni dio ovjenčani strmim i surovim stijenama. Cres je najveći jadranski otok, s nekoliko klimatskih i vegetacijskih zona, te slatkovodnim jezerom pitke vode, u samom središtu otoka (Vransko jezero) (Volarić, 1985., str. 28.). Pored Krka i Lošinja, Cres se danas ubraja u florom najbogatije otoke, od kojih velik broj čine reliktna i endemična biljka. Bogatstvo flore nadopunjava i bogatstvo faune. Veliko bogatstvo biljnog i životinjskog svijeta predstavlja pravi izazov za zaljubljenike u prirodu. Na Cresu je jedno od posljednjih staništa vrlo rijetke ptice - bjeloglavog supa (Volarić, 1985., str. 85.). Također, zanimljivo je istaknuti kako na Cresu nema zmija otrovnica. Danas je Cres najrjeđe naseljen otok Jadrana i Mediterana, a stanovništvo se bavi ovčarstvom, maslinarstvom, preradom ljekovitog bilja, pčelarstvom, ribarstvom i u novije vrijeme turizmom.

Otok Cres bio je naseljen već u mlađe kameno doba. Kontinuitet života na otoku predstavlja nam izuzetno bogato povijesno i kulturno nasljeđe: od niza liburnijskih gradina, ostataka antičkih gradova, ranokatoličkih crkvice razasutih po otoku, samostana i ostataka gradskih baština venecijanskog razdoblja do spomenika današnjice (Tentor et. al., 2007., str. 34.). Iako su različiti utjecaji ostavili traga, otočni način života uspio je sačuvati autohtonost i autonomnost. To se prvenstveno ogleda u očuvanju jezika, čakavskoga narječja, kojim se i danas govori, pri čemu svako mjesto čuva svoje jezične posebnosti, kao i specifičnosti u običajima, plesovima i narodnim nošnjama (Tentor et.al., 2007., str. 34.).

Valja istaknuti da svako mjesto ima svojeg sveca zaštitnika, koji se od davnina obilježava posebno svečano. Uz liturgijsko slavlje na taj se dan priređuju i tradicionalne fešte.

Slika 1. Crkva sv. Duha u Cresu

Izvor: Trip rabbits.com (2020.): Crkva Sv. Duh – Cres, dostupno na <https://triprabbits.com/hr/crkva-sv-duh-cres-otok-cres-hrvatska-znamenitosti-atrakcije/>, pristupljeno 17. kolovoza 2020.

Od otoka Lošinja odvojen je uskim umjetnim prokopom (Osorski tjesnac). Izgrađen je od krednih vapnenaca i dolomita. Najviši vrh je Gorice, 650 m. Obala je duga 268,2 km, s koeficijentom razvedenosti 3,8. Na zapadnoj su obali veći zaljevi Creski zaljev, Valun, Martinšćica i luka Ustrine, a na istočnoj Koromačna (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=12707>, 2020.). Pred zapadnom je obalom otok Zeča, pred istočnom Plavnik te otočići Ćutin - Mali i Veli. Zbog vapnenačke građe na otoku nema površinskih tokova. U središnjem dijelu nalazi se prostrano Vransko jezero (5,75 km²), koje pitkom vodom opskrbljuje i otok Lošinj. Uz obalu izbijaju mnogobrojna podmorska vrela (vrulje). Srednja zimska (siječanjska) temperatura iznosi 5° do 7 °C, a ljetna (srpanjska) 23° do 24 °C (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=12707>, 2020.). Sjeverni dio prima godišnje

do 1500 mm, a južni oko 1000 mm oborina; najviše je oborina u kasnu jesen i u proljeće. Zapadna strana toplija je i vlažnija od istočne, izložene buri.

3.2. Značajke vegetacije otoka i povijest

Autohtoni šumski pokrov (hrast medunac, bijeli grab) sačuvan je samo u sjevernome dijelu otoka. Cres je obitavalište bjeloglavog supa, a njegova gnjezdišta – uvale Fojiška i Podpredošćica te Mali bok i Koromačna, na istočnoj obali – ornitološki su rezervati prirode su zaštićeni od 1986. Cres je karakterističan za uzgoj masline, vinove loze, smokve, povrća, a razvijeno je – iako mnogo manje nego nekad – i ovčarstvo i ribolov.

U okolici Osora ima kvalitetnoga građevinskoga kamena. Turizam je također karakterističan za razvoj otoka. Cres je povezan brodskim i trajektnim linijama s kopnom Brestova–Porozina, Merag–Valbiska; postoji i marina (grad Cres). Uzdužna cesta od Porozine preko Osora povezuje ga s Lošinjem. Naselja uglavnom leže na zapadnoj strani otoka. Najveće je grad Cres (2281 st., 2011.); u njemu živi 74,7% otočnog stanovništva (Žagar, 2009: 44.). Ostala važnija naselja su (Žagar, 2009: 44.): Martinšćica (129 st.), Orlec (93 st.), Osor (63 st.), Punta Križa (61 st.), Valun (59 st.), Belej (55 st.), Beli (45 st.), Stivan (40 st.), Loznati (36 st.), Miholašćica (35 st.), Porozina (31 st.), Ustrine (23 st.), Dragozetići (18 st.), Sveti Petar (13 st.), Lubenice (12 st.), Vrana (12 st.), Merag (9 st.), Vodice (7 st.), Pernat (6 st.), Filozići (6 st.), Zbičina (5 st.), Vidovići (2 st.), Mali Podol (3 st.), Predošćica (3 st.), Ivanje (3 st.), Zbišina (2 st.), Grmov (2 st.), Stanić (0 st.) i Važminež (Važminec; 0 st.).

Povijest Cresa je duga, vrijedna za svakog istraživača. Tragovi naselja sežu u prapovijest, gdje se ističu lokaliteti Banićeva pećina, špilja Jami na Sredi i drugi. Od početka II. tisućljeća pr. Kr. otok nastanjuju Iliri (Liburni). Grčki trgovci Cres i Lošinj nazivaju Apsyrtides, prema legendi o putovanju Argonauta tim krajevima (po Medejinu polubratu Apsirtu koji je ondje poginuo u potrazi za Argonautima) (Tentor et. al., 2007., str. 37.). U Osoru, utvrdi na tzv. Jantarnome putu, nalazio se grčki emporij (VII. do VI. st. pr. Kr.). U I. st. pr. Kr. Cres su zauzeli Rimljani. U doba rimske vlasti nad otokom javlja se naziv Crexa, Crexi. Glavno središte u rimsko doba bio je utvrđeni grad Apsorus (Osor), koji je imao sve urbanističke značajke rimskoga grada (Tentor et. al.,

2007., str. 37.). Tada je iskopan kanal kraj Osora, kojime su odijeljeni otoci Cres i Lošinj.

Slika 2. Špilja Plava grota na Cresu

Izvor: Ronjenje Hrvatska (2020): Plava Grota, dostupno na http://www.ronjenjehrvatska.com/hr/ronilacke_lokacije/lokacija/20-ch-0?&lover=1, pristupljeno 31. srpnja 2020.

Nakon propasti Zapadnorimskoga Carstva i kratkotrajne vladavine Ostrogota, uspostavljena je u prvoj polovici VI. st. bizantska vlast. Bizantski Osor po odluci cara Bazilija I. potkraj 870-ih plaća danak hrvatskome knezu, koji je dotad plaćao bizantskome strategu, a u X. st. kralj Tomislav priključio ga je hrvatskoj državi. Osim kratkotrajnih razdoblja vladavine hrvatskih kraljeva (Petar Krešimir IV., 1069.) i hrvatsko-ugarskih kraljeva (Koloman, 1105.), otokom od XI. do XIV. st. pretežito upravljaju Mlečani (Žagar, 2009., str. 35.). God. 1358. otok je ušao je u sastav države

hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Anžuvina, koji ga je ustupio obitelji Saraceno (1380.), a poslije pripada knezovima Gorjanskima (1389.) (Tentor et. al., 2007., str. 40.).

Mlečani su ukinuli postojeći ustroj kneževina i nametnuli komunalnu upravu karakterističnu za ostale dijelove njihovih prekojadranskih stečevina. Između 1544. i 1606. otok je više puta stradao od uskočkih napada. Nakon 1797. izmjenjuju se kratkotrajna austrijska (1797. –1805.) i francuska (1805. – 1814.) uprava, a 1814. otok je konačno pripojen Austriji (do 1918.) (Tentor et. al., 2007., str. 41.). Po završetku Prvoga svjetskog rata Cres je okupirala talijanska vojska; Italiji je pripao Rapallskim ugovorom 1920.

Nakon Drugoga svjetskog rata priključen je Hrvatskoj. Na otoku se dugo (do 1935.) održalo slavensko bogoslužje, koje je prema pismu pape Ivana X. (925.), bilo u uporabi već u X. st. Iz XI. i XII. st. potječu mnogobrojni glagoljski spomenici (najpoznatija je Valunska ploča, približno iz 1100.) (Tentor et. al., 2007., str. 41.). Župne matične knjige pisane su glagoljicom sve do XVIII. st. Na otoku se nalazila biskupija sa sjedištem u Osoru (spominje se 585.), poslije (XV. st.) premještena u Cres. Osorsko-creska biskupija ukinuta je 1815. i priključena Krčkoj biskupiji.

3. KULTURNO - POVIJESNA BAŠTINA I SPOMENICI OTOKA CRESA

Otok Cres je bogat kulturno-povijesnim spomenicima koji su smješteni u gradskim naseljima otoka. Mjesto je to bogate kulture i baštine, s mnogo kulturno – povijesnih spomenika izgrađenih tijekom povijesti, od razdoblja antičkog doba do renesanse. Svaki od tih spomenika ima bogatstvo dubokog značaja te ostvaruje doprinos bogatoj hrvatskoj kulturnoj baštini, a specifičnosti svakog spomenika očituju se jedinstvenom i specifičiranom arhitekturom te arhitektonskom estetikom koja privlači ljude diljem zemlje i svijeta da ih dođu posjetiti.

Ljudska aktivnost već od antičkog doba ostavila je cijeli niz spomenika kroz koje si u mašti možemo zamisliti mukotrpan život čovjeka na ovim prostorima. Današnji prostor obilježava srednjovjekovna lučica "mandrač", gotske i renesansne crkve i samostani, palače plemenitih obitelji i ostaci gradskih utvrda. Sve do kraja venecijanskog razdoblja Cres je isključivo unutar gradskih zidina, a izvan gradskog prostora su jedino dva samostana. Velike promjene nastaju razvojem pomorstva i brodogradnje sredinom 19. stoljeću. Stoga će se u ovom poglavlju obraditi najznačajniji spomenici otoka Cresa i njihov prikaz kao autohtone lokalne kulturne baštine.

3.1. Troja gradska vrata - Bragadina, Marcella i vrata Sv. Mikule

Gradska vrata svakog mjesta su značajan arhitektonsko – građevinski element koji omogućuje prolaz u nekad utvrđeni grad. Ona su u različitim mjestima izgrađena na različite načine, ali uvijek s namjerom da budu neprobojna i neosvojiva pa su najčešće bila i najmasivniji i najimpresivniji dio gradskih bedema.

Gradska vrata, kao dio sustava utvrđenog naselja, grade se od neolita, a koristila su se (kako gdje) sve do 19. stoljeća. Ona su bila jedini ulaz (i izlaz) iz grada, zatvarala su se uvečer i otvarala u točno određeno vrijeme. Služila su i kao carinarnica za svu robu koja je ulazila ili izlazila iz grada. Čuvala su se naoružanim stražarima, a gradila od čvrstih i otpornih materijala, kao najosjetljiviji dio sustava bedema (Gradski muzej, 2020.).

Stanovnici Cresa su sve do kraja 18. stoljeća, kada je proteklo venecijansko razdoblje, živjeli unutar gradskih zidina, dok su se sve crkve i samostani gradili izvan gradskih zidina. Cres je već u srednjem vijeku bio opasan zidinama, a u XVI. stoljeću

Venecija je dijelom obnovila i sagradila nove zidine koje su većinom srušene u XIX. stoljeću.

Mala gradska vrata Bragadina nalaze se na otoku Cresu u istoimenom naselju. Vrata su sagrađena 1581. u venecijanskom razdoblju, a danas predstavljaju ostatke gradskih zidina. Njihova je namjena bila zaštititi grad od napada te omogućiti prolaz u nekad utvrđeno naselje.

Slika 1. Gradska vrata Marcella

Izvor: Borić, L. (2011.): Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću, *Ars Adriatica*, Vol. 1, No. 1, str. 141.

Gradska vrata Marcela predstavljaju renesansnu fortifikaciju grada Cresa te se odnose na urbanističku i arhitektonsku baštinu tog kvarnerskog grada . Stručnoj javnosti nedovoljno poznate, fortifikacije su bile predmetom interesa, kako nekolicine talijanskih historiografa i povjesničara arhitekture i urbanizma, tako i amatera - baštinskih entuzijasta. Zidine su bile opremljene s četiri okrugle ugaone kule (sjeverozapadna i jugoistočna kopnena te dvije morske na početku istočne i zapadne obale gradske luke), jednom (sjeveroistočna kula Torion) četvrtastog tlocrta (Borić, 2011: 135). Zidno je platno, dijelom iz 19. stoljeća, a dijelom iza Drugog svjetskog rata, u potpunosti uništeno. Sačuvani su tek istočni potez sjevernog zida u dužini od desetak metara i nekoliko metara zapadnog zida.

Slika 2. Gradska vrata – porta Bragadina

Izvor: Borić, L. (2011.): Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću, *Ars Adriatica*, Vol. 1, No. 1, str. 139.

Jedna od najznačajnijih kulturno-povijesnih građevina u Cresu - Porta Bragadina – sačuvani su ostatak gradskih zidina iz 16. stoljeća i povezuju Šetalište (Prato) s Pjacetom, gradskim predjelom nastanjenim u 16. stoljeću. Nad profiliranim vijencem na parapetu je uklesan lav Sv. Marka s kulom u pozadini između grbova mletačkih obitelji da Ponte i Grimani. Prema dokumentima, vrata su dovršena 3. lipnja 1581. za vladavine kneza i kapetana Nikole Bragadina pa se na zaglavnom kamenu luka nalazi i grb obitelji Bragadin (Borić, 2011., str. 141.).

Stilski, creska gradska vrata obrađena su renesansnim jezikom obrambene arhitekture koja se u drugoj polovici 16. stoljeća gradi u dalmatinskim gradovima, a pod utjecajem ideja Sebastiana Serlija i njegova traktata *Extraordinario libro di Architettura* (Borić, 2011., str. 137.). Prema arhivskim knjigama troškova izgradnje zidina (*Libri della Fabbrica delle Mura*), pohranjenim u Državnom arhivu u Rijeci, gradska su vrata izgrađena kamenom iz Rovinja. To je vapnenac, najčešće bijelo-žučkasti kamen, poznat pod nazivima *Giallo d'Istria*, *Pietra d'Istria*, *Bianco-giallastro*, *Avorio*. Kamen iz

okolice Rovinja je opisan početkom 17. stoljeća i kao *pietra bianca fine* (Tentor et. al., 2007., str. 44.). Zbog svojih posebnih karakteristika istarski kamen je ugrađen i u brojne građevine u Veneciji i cijeloj Italiji (dijelovi Duždeve palače u Veneciji, Ponte di Rialto i sl.).

Lučka gradska vrata otvorena su u prizemlju satnog tornja i povezuju trg pred zbornom crkvom s trgom pred Mandračem, prema kojem se otvaralo pročelje danas nepostojeće Pretorske (Kneževe) palače, crkvice Sv. Ivana od Trga koja je bila sjedištem najveće gradske bratovštine i do danas sačuvana Gradska loža (Borić, 2011., str. 135.). Luk u bunjatu obočuju dva toskanska polustupa čija su tijela raščlanjena kamenim prstenovima koji obuhvaćaju i kamene blokove luka. Kapiteli ovih polustupova nose trabeaciju čije su grede arhitrava i vijenca maniristički prekinute radijalnim blokovima luka. Nad profiliranim vijencem diže se atika nadvišena trokutnim zabatom, na kojoj je u središnjoj niši danas naslikan grb grada Cresa, a obočena je kartušama otučenih grbova

Slika 3. Gradski toranj s Lučkim vratima

Izvor: Borić, L. (2011.): Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću, *Ars Adriatica*, Vol. 1, No. 1, str. 137.

Creska gradska vrata sv. Mikule nastala su prema nacrtima pristiglim iz Venecije, a izvodili su ih lokalni kameno-klesari koji su suvereno vladali renesansnim i manirističkim stilskim jezikom. Ističu se kao sačuvani primjeri renesansne obrambene arhitekture na Jadranu te kao svjedočanstvo „zlatnog doba“ grada Cresa kada je izgrađena većina javnih i sakralnih građevina (Tentor et. al., 2007., str. 47.). Povod njihovoj obnovi bila je prijeko potrebna zaštita od propadanja koje je u posljednje vrijeme bilo sve očitije. Dodatni rezultat obnove jest vraćanje njihova izgleda u stanje s kraja 16. stoljeća, no samo po tonu kamena, tonu i sastavu žbuke, debljini sljubnica, dok je tekstura kamena zadržana u zatečenom stanju jer je djelovanje stoljetnih onečišćenja i erozije nepovratno nagrizlo njegovu površinu. Daljnje zadržavanje raznih naslaga s vremenom bi dodatno izmijenilo površinu kamena koja postupno degradira, postaje rupičasta, raspucala ili se u krajnjem stupnju razlistava i odlama.

3.2. Creska kula

Creska kula bila je dio obrambenih zidina koje su podignute početkom 16. stoljeća za vrijeme vladavine Mletačke Republike. Zidine su branile grad sa svih četiriju strana, dok su na njihovim uglovima stajale kružne kule kojih je bilo četiri, dvije s kopnene strane i dvije na morskoj strani zidina (Tentor et. al., 2007., str. 49.).

Kula se nalazila na najvišoj točki zidina i služila je kao promatračnica za nadzor neprijateljskih prodora iz unutrašnjosti otoka. Izgrađena je na živoj stijeni, iz velikih kamenih tesanaca kakvi su se koristili i u izgradnji zidina. Njezina troetažna podjela sačuvana je od vremena gradnje iako se kula obnavljala više puta tijekom 20. stoljeća (CREPSA, http://www.crepsa.com/hr/creska_kula/55/9, pristupljeno 1. kolovoza 2020.).

Slika 4. Creska kula

Izvor: CREPSA (2020.): Creska kula, dostupno na http://www.crepsa.com/hr/creska_kula/55/9, pristupljeno 1. kolovoza 2020.

Padom Mletačke Republike 1797. i dolaskom austrijske vlasti obrambeni prsten grada se postupno ruši, a sačuvana je samo ova ugaona kula, kao i monumentalna gradska vrata na današnjem šetalištu, dok su same zidine urasle u tkivo grada ili su poslužile kao građevinski materijal za izgradnju cesta, rive i palača (CREPSA, http://www.crepsa.com/hr/creska_kula/55/9, pristupljeno 1. kolovoza 2020.).

Danas, kao jedini svjedok obrambene linije grada stoji ova kula s koje puca jedinstveni pogled na stare creske krovove i luku te na pripitomljenu prirodu oko grada i nepregledna stabla vječnih maslina.

3.3. Crkva sv. Izidora

Crkva datira iz 12. stoljeća, a dobila je ime po zaštitniku grada Cresa, Sv. Izidoru. Sveti Izidor je pretrpio mučeništvo za vjeru na grčkom otoku Hiju, a danas se smatra zaštitnikom otoka Cresa pa je ova crkva dobila naziv po njemu kao svecu zaštitniku.

Cresani su počeli štovati sv. Izidora u davnim vjekovima, a velika naklonost i pobožnost ovom svecu nagnali su otočane da mu sagrađe postojeću crkvu. Budući da su u prošlim vjekovima sveci zaštitnici imali pravo na javno štovanje, tako su i Cresani uredili za sv. Izidora. U crkvi sagrađenoj njemu na čast na velikom oltaru bila je postavljena oltarna slika (Vlahović, 1985, str. 55.). Tada su se gradski događaji događali pod zaštitom sv. Izidora, gdje je Općinsko vijeće imalo sastanke dva puta godišnje, a na njima bi se birali glavni službenici u općini, koji bi po završetku izbora redovito odlazili na svečane euharistije u crkvu sv. Izidora.

U izvorima se kao vrlo značajna ličnost pojavljuje majstor Izidor ili Sidar Stošić koji je, sudeći po imenu gradskog zaštitnika, domaći sin, a tijekom druge četvrtine 16. stoljeća slovi za vrlo cijenjenog majstora, u razdoblju od 1521. do 1548.: Godine 1525. se uz njegovo ime pojavljuje naslov "archimagistro" u kontekstu gradnje crkve. Nakon 1535. ime mu je vezano uz nabavku materijala za gradnju pa se može pretpostaviti da je osnovnu građevinsku djelatnost proširio i na trgovinu. Dana 2. srpnja 1557. majstoru Sidaru Stošiću isplaćeno je 120 lira de *pizoli' per acconciar la chiesa di San Isidoro, et far il suo muro atorno lo volto, forendo, piere, sabion, calcina, travi... et tutto quello*

fara bisogno in fabrica d. ditti destri che sijno ben murati della medema longhezza altezza longhezzaato sonno al pnte a la parte et co. dui balconi da Garbino, proportionadi come parara meglio (Borić, 2011., str. 145.).

Slika 5. Crkva sv. Izidora

Izvor: Biskupija Krk (2020.): Crkva sv. Izidora, dostupno na <https://www.biskupijakrk.hr/dekanat-cres/>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.

Crkvice ima romaničku apsidu, gotičko pročelje i mali zvonik na preslicu. Zvono koje se nalazi na crkvi iz 14. je stoljeća i spada među najstarija zvona na otoku. Na oltaru se nalazi kasnogotička drvena skulptura Sv. Sidara (Sv. Izidora) iz 15. stoljeća.

Crkva je imala veliku ulogu u životima tadašnjih mještana Cresa koji su svakom prilikom odlazili u nju slaviti misna slavlja. Primjerice, 1543. je creska općina dobila ovlaštenje da smije održavati godišnji sajam, koji je počinjao na blagdan Gospe Snježne, 5. kolovoza pa se nastavljao tijekom sljedećih sedam dana (Vlahović, 1985., str. 56.). Iste godine, na općinskoj sjednici 14. kolovoza, određeno je da se za deset

dukata nabavi plašt svetog Izidora koji su na povorci mogli nositi samo oni koji mogu nositi vlastito oružje, odnosno plemići.

Budući da su diljem Europe postojale bratovštine koje su usklađivale vjerski i materijalni život kršćana, tako je i na Cresu postojala bratovština sv. Izidora koja se nalazila i obavljala svoje službe u crkvi. Iz crkvenih dokumenata bilo je tada razvidno da su stanovnici često krstili djecu u ovoj crkvi te im nadjenuli imena zaštitnika Izidora: Talijani Isidoro, Hrvati Sidar muškoj, a Sidra ženskoj djeci. Sve su to povijesni dokazi koji su od specifičnog autohtonog značaja za ovu staru cresku crkvu koja je prepoznata kao značajan creski spomenik kulture i religije.

3.4. Crkva sv. Marije Snježne

Župna crkva sv. Marije Velike, Gospe Snježne, u Cresu, trobrodno je zdanje (posvećeno 1554.) sagrađeno na temeljima starije crkve (XV. st.). Posebice se ističe Marijino Navještenje i reljef Bogorodice u luneti portala te slika Gospe (XIX. st.) na glavnome oltaru (Demonja, 2019., str. 49.). Osobito vrijedan je kasnogotički kip Gospe Sućutne (XV. st.).

Zborna crkva sv. Marije Snježne u gradu Cresu smatra se važnim primjerom ranorenesansnog graditeljstva na istočnoj obali Jadrana, no do sada su se njezinom monografskom obradom većinom bavili talijanski autori u kontekstu lokalne kulturne povijesti. Sustavnim pregledom arhivskih dokumenata vezanih za gradnju i održavanje ove crkve, došlo se do niza novih spoznaja, a razmatranjem cjelokupnog političkog i kulturnog okruženja uočeno je njezino mjesto u mreži odnosa dviju jadranskih obala.

Slika 6. Crkva sv. Marije Snježne na Cresu

Izvor: Biskupija Krk (2020.): Dekanat Cres, dostupno na <https://www.biskupijakrk.hr/dekanat-cres/>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.

Pročelje je crkve organizirano u dvije zone, sa širokim položenim pravokutnikom u donjem dijelu koji završava uskim pojasom između dva vijenca te trokutno zaključenim poljem nad njim (Gudelj, 2008., str. 58.). Gornje trokutno polje koje odgovara srednjemu brodu načinjeno je od kamenih kvadara koji svojom znatno svjetlijom bojom ukazuju na kasniji datum nastanka. Nad skulpturama u zid su ugrađene pomalo nespretno načinjene kamene školjke, a u istoj se visini u središnjoj osi nalazi uklesan moto biskupa Marca Negrija (1476.–1486.) NIHIL DEEST TIMENTIBUS DEUM (Psal, XXXIII, 10), nad kojim se nalazi plastično istaknuta lisna konzola (Gudelj, 1985., str. 48.). Bočne su fasade rastvorene nizom od po pet visokih šiljato zaključenih prozora i pravokutnim bočnim portalima s jastučastim nadvratnicima i trokutastim zabatima.

U unutrašnjosti crkve svetište je povišeno za tri stube koje zadiru u prostor broda u obliku pravokutnika odsječenih uglova. Odvajanje oltarnog prostora naglašeno je i niskom ogradom od polikromnog mramora koja prati oblik stuba. Trijumfalni luk

oblikovan je u kamenu, a nose ga ugaoni pilastri s ukladama i kompozitnim kapitelima, dok je sam luk ukrašen kanelirama i ovulima, kao što je to slučaj i s lukovima broda. Kompozitni kapiteli pilastara u donjoj zoni imaju velike listove valovitog obrisa i oštro iscrtanih žila, iznad kojih su snažne volte te konkavni abak s cvijetom u sredini. Današnji je izgled crkve plod cijelog niza pregradnji, no njima se literatura samo djelomično pozabavila, pri tome ističući onu koja je uslijedila nakon velikog požara 1826.

Veliki požar koji je 2. prosinca 1826. znatno oštetio crkvu opisuju već Lemessi i za njim Orlini u vrlo dramatičnim tonovima (Gudelj, 1985., str. 48.). U požaru su oštećeni i oltari sa slikama: na glavnome je oltaru tada izgorio prikaz Bogorodice Snježne (Madonna della Neve), signirani rad Andree Vicentina. To je posebno pogodilo Cresane. Dokumenti doslovno govore da je zborna crkva u Cresu krajem 16. stoljeća dobila novu arkaturu broda i glavnu apsidu, da su na njezinoj pregradnji radili domaći majstori iz obitelji Zvonarić i Soldatić, aktivni i na izgradnji gradskih zidina, te da je glavni promotor bio biskup Koriolan Garzadori iz Vicenze (Gudelj, 1985., str. 49.).

Historijat župne crkve sv. Marije u Cresu čini niz intervencija koje bismo mogli nazvati zrcalnima, odnosno zrcalno simetričnima, jer na svojoj perifernoj poziciji bilježi odraze događanja u Veneciji i u Osoru. Oponašanje Bellinijevih modela nedugo nakon njihova nastanka implicira udovoljavanje trenutnom službenom ukusu, a ponavljanje portala osorske katedrale identičnost s biskupskim sjedištem, na čemu će inzistirati i opsežna pregradnja 16. stoljeća, lišena želje za pomodnošću (Gudelj, 1985., str. 49.).

3.5. Gradska loža sa stupom srama

Gradska loža, građevina javne namjene, bitan je element urbaniteta istarskih gradskih naselja. Izgrađena je kao natkriveni prostor s jednostrešnim ili dvostrešnim krovom oslonjenim na arkade, kolonade ili puni zid. U njoj se zaključuju poslovi i objavljuju važne odluke gradske uprave, a u nedostatku sudnice obavljaju se i sudski poslovi (javna saslušanja, pomirbe, presude i sl.). U širem smislu, loža je svaki prostor u kojem se ostvaruje izravni kontakt građana i vlasti.

Gradska loža iz XV. stoljeća sa stupom sramote nalazi se na glavnom creskom trgu – Trgu Frane Petrića, u samoj srednjovjekovnoj luci – mandraču. Loža je oduvijek bila središte javnog života grada, a danas je najživlja u prijedodnevima, kada se pretvara u tržnicu.

Gradska loža, sagrađena oko 1550., nalazi se jugozapadno od gradskog tornja sa satom i nekadašnje pretorske palače. Pravokutnog je tlocrta, položenog u smjeru sjever-jug. S južne strane oslanja se na susjednu građevinu, s istočne i zapadne je zatvorena niskim parapetnim zidom s po tri stuba na kojima stoji krov, a sa sjeverne je otvorena (Mitis, 2008., str. 81.-92.). Parapetni bočni zidovi lože formirani su kamenim klesancima slaganim u redove, a s njihove unutarnje strane sazidane su klupe zaključene kamenim pločama. Stubovi su izgrađeni bunjato kamenim blokovima, imaju jednostavne, blago istaknute baze i kapitele. Na sjevernoj, otvorenoj strani lože, u sredini je postavljen kameni stup s visokom šesterokutnom bazom s ukladama i profiliranim kapitelom s kamenim grbom u obliku štita u kojem su isklesane tri kose trake (Anderle, 2017., str. 83.). To može biti grb obitelji Contarini (zlatno polje s tri plave trake) ili obitelji Pasquaglio (plavo polje s tri zlatne trake), čiji su članovi u 16. stoljeću obnašali čast knezova i kapetana u Cresu. Pod lože obložen je oblicima slaganim u geometrijskom rasteru s dva niza velikih kvadrata podijeljenih dijagonalnim linijama, a krov je položen na jednostavni drveni grednik koji nose spomenuti stubovi i središnji sjeverni stup te kamene konzole na južnom zidu lože (Gudelj, 2008., str. 57.). Troslivno je i pokriveno kupama.

Slika 7. Gradska loža na Cresu

Izvor: Donatori umjetnina u Istri (2020.): Creska gradska loža (desno) i Lučka gradska vrata (lijevo), dostupno na <http://donart.uniri.hr/djela-i-narucitelji/arhitektura/gradska-loza-u-cresu/>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.

O toj, ali i o prijašnjim gradskim ložama u Cresu, postoji nekoliko arhivskih zapisa prema kojima se može zaključiti da su od srednjeg vijeka do sredine 16. stoljeća u gradu najvjerojatnije bile tri lože. Prvotna je loža, koja se spominje od 1318., vjerojatno bila na srednjovjekovnom gradskom trgu uz crkvu sv. Izidora i o njezinu izgledu nažalost ne znamo ništa. Nakon dolaska mletačke vlasti na Cres i definitivnog preseljenja kneza iz Osora, u drugoj se polovici 15. stoljeća počinje formirati novo gradsko središte čiji je dio bio i trg pred zbornom crkvom sv. Marije Velike (Anderle, 2017., str. 84.). U neposrednoj je blizini toga trga nakon 1450. izgrađena druga loža. Zna se da je svakako postojala 1467., a navodi se i 1478. te potom i 1498., kad se u knjizi općinskog vijeća spominje sa srednjovjekovnom crkvom sv. Ivana (Mitis, 2008., str. 85.). Ložu navode i zapisi s početka 16. stoljeća, potvrđujući da je ona tada bila u funkciji i da su se u njoj održavale sudske rasprave, donosile presude i potvrđivale odluke. Već tada je postojala namjera da se sagradi nova, veća loža, no to se ostvarilo tek sredinom stoljeća, i to najkasnije 1550., kad je ondje dovršen *Libro quinto d'Instrumenti* (Mitis, 2008., str. 85.). Toj dataciji u prilog ide i stilsko oblikovanje današnje građevine koje odgovara kasnorenesansnom razdoblju sredine 16. stoljeća i prema korištenoj bunjato tehnici slično je onome gradskog tornja sa satom i glavnih

gradskih lučkih vrata. Naravno, moguće je da je starija loža iz 15. stoljeća bila upravo na tome mjestu te da je u 16. stoljeću samo preuređena.

Naručitelj nove, renesansne gradske lože, bila je creska komuna, koja je početkom 16. stoljeća započela veliki projekt osuvremenjivanja obrambenog sustava grada. Važnost cijelog građevinskog pothvata potvrđuje činjenica da je uloga protomajstora creskih zidina bila povjerena tada najvršnjem otočkom graditelju Izidoru Stošiću. Uz kule i gradska vrata, slijedom te komunalne narudžbe, obuhvaćeno je i uređenje prostora i trga pred gradskom lukom, pa tako posredno i lože.

3.6. Franjevački samostan s crkvom sv. Franje

Prema pisanju creskog franjevca konventualca, fra Frane Dobrovića, koji je o samostanu sv. Frane u Cresu svojevremeno napisao zapaženu raspravu, na mjestu današnjeg samostana i crkve krajem 12. stoljeća nalazila se crkvice sv. Ivana Krstitelja, otprilike šest metara duga i četiri široka, a u blizini se nalazio napušteni samostan grčkih bazilijanaca.

Ta zaista skućena crkvice i ruševni samostan darovani su redovnicima sv. Franje Asiškog kad su ovi zakoračili na ovaj otok. Pozivajući se na raspravu od 25. veljače 1508., koju je provincijal Antonio Marcello de Petris iz Cresa vodio u predmetu ukopa Cresana u crkvi i oko samostana pred okupljenim svećenstvom i knezom i kad je izjavio da su osorski biskupi «pred 250 godina» dali isključivo pravo pokapanja crkvi i samostanu sv. Frane u Cresu, Dobrović zaključuje da samostan ima svoj početak oko sredine 13. stoljeća (Demonja, 2019., str. 55.). Prema tom izračunu franjevci u Cresu žive i djeluju već 1258.

Ovaj creski samostan u povijesti Reda franjevaca izaziva izuzetnu pažnju. Dok u prva dva stoljeća postojanja jedva da ima većih zapisa o fratrima, potkraj 15. stoljeća samostan sv. Frane doživljava meteorski uspon, koji traje sve do naših dana. Prvi provincijal koji je matičnoj provinciji sv. Jeronima dao Cres bio je netom spomenuti fra Antun Marcello de Petris, ne samo provincijal Dalmatinske provincije nego potom i Padovanske provincije sv. Antuna, da bi zatim bio izabran za vrhovnog poglavara Reda franjevaca konventualaca krizne 1517., kad je franjevački red podijeljen u dvije samostalne skupine, konventualsku i opservantsku (Demonja, 2019., str. 56.). Bila je

to samo najava blistave prisutnosti creskih fratara u bogatoj povijesti Provincije i Reda. Dovoljno je spomenuti da je nakon Petrisa samostan iznjedrio čak dvadesetak provincijala Dalmatinskoj provinciji, nekoliko Padovanskoj provinciji, a cijelom Redu još tri ministra generala. Vjerojatno nema slučaja, ili je to zaista izuzetna rijetkost, da jedno dosta malo mjesto kao što je gradić Cres, sa svega nekoliko tisuća žitelja, daje jednom Redu toliko odličnika. Od navedena četiri vrhovna poglavara, uz već spomenutoga Petrisa, istaknuo se osobito fra Bonaventura Soldatić, u drugoj polovici 19. stoljeća (umro u Rimu 1895.), čovjek koji je pokrenuo obnovu i obilježio uspon Reda koji se nalazio gotovo na izumiranju. Ne treba omalovažiti ni značajnu ulogu još dvojice Cresana koji su vršili službu vrhovnih poglavara, makar zbog svojih talijanskih osjećaja, unatoč očitim hrvatskim korijenima, u određenoj perspektivi možda pobuđuju izvjesne rezerve. Radi se o fra Alfonsu Orlichu (kasnije je prezimenu dao talijansku formu Orlini) i fra Vitalu Bommarcu (originalno mu prezime glasi: Bolmarčić). Obojica su ostavila duboke korijene u novijoj povijesti Reda i objektivnom promatraču nametnuli sud da se radi o zaista sposobnim ljudima i zauzetim poglavarima. Zato ne začuđuje da im je Hrvatska provincija sv. Jeronima, kojoj oni formalno i nisu pripadali, u klausturu samostana sv. Frane u Cresu postavila biste, zajedno s prvom dvojicom, na trajni spomen.

Samostan sv. Frane u Cresu od kraja 15. Stoljeća, dakle, bilježi mnogostruki uspon i dugo vremena predstavlja središnji samostan Dalmatinske provincije sv. Jeronima. Iz akata Provincije, a još više iz bogate ostavštine creskoga samostanskog arhiva, koji je dobro proučen i predstavljen javnosti, vidi se da je u tom samostanu bio smješten novicijat za odgoj podmlatka ne samo ovog samostana nego i za ostale samostane Rapske kustodije, kojoj je ovaj samostan pripadao sve do 19. stoljeća, kad je pripojen Istarskoj kustodiji, gdje je prethodno stoljećima vodeću ulogu imao piranski samostan sv. Frane (danas pripada Slovenskoj provinciji sv. Josipa) (Demonja, 2019., str. 57.). Iz zapisnika vijeća grada Cresa proizlazi da su creski franjevci poučavali domaću mladež u gramatici i slobodnim umijećima, a zato ih je grad honorirao. Fra Ivan Jakov Draža iz Cresa, jedan iz brojne plejade provincijala koje je dao samostan sv. Frane, predložio je na generalnom kapitulu u Rimu 1644. da se u creskom samostanu otvori i svojevrsna bolnica («valetudinarium»), što je i odobreno (Demonja, 2019., str. 58.). Može se samo zamisliti što je u ono vrijeme značilo u malom otočnom mjestu imati mogućnost liječenja.

Slika 8. Samostan i crkva sv. Franje na Cresu

Izvor: Cres – Samostan (2020.): Samostan i crkva sv. Frane na Cresu, dostupno na http://www.cres-samostan.com/?page_id=347, pristupljeno 1. kolovoz 2020.

Creski samostan sv. Frane doživljava osobiti uspon u vrijeme prije spomenutoga vrhovnog poglavara Reda fra Bonaventure Soldatića, Cresanina. On je prethodno petnaest godina bio provincijal tada Ujedinjene provincije, koju su činili ostaci nekadašnje Padovanske provincije (Padova i Riva di Trento) i Dalmatinske provincije (Piran, Cres, Šibenik, Split i Vis). Kako je nakon ujedinjenja Italije venetski dio Ujedinjene provincije potpao pod Kraljevinu Italiju, a u taj dio provincije počeli su se 1867. primjenjivati restriktivni zakoni prema redovnicima, zabranjivala njihova djelatnost i zatvarali preostali samostani, središte života Ujedinjene provincije premješta se za vrijeme Soldatićeve uprave u Cres. Ovdje je već njegov prethodnik, provincijal fra Ludovico Marangoni iz Padove, bio odijelio sjeverni dio creskog samostana posebnom klauzulom i smjestio središnje sjemenište za pitomce. Soldatić je sada u Cres premjestio i sjedište Ujedinjene provincije, zajedno s novicijatom. Providonosno je za magistra novaka postavio pobožnog i sposobnoga markijskog

fratra fra Pacifika Rabuinija, koji je odgajao svoje pitomce tako velikim žarom i pedagoškim umijećem da se o tome pronio glas u cijelom Redu. Vjerojatno zbog toga je uprava Reda ustanovila u Cresu generalni novicijat za mnoge provincije Reda.

Nakon diobe Ujedinjene provincije na izvorne sastavnice, Dalmatinsku i Padovansku provinciju (1. siječnja 1908.), u creskom je samostanu ostala rezidencija provincijala Dalmatinske provincije i sjemenište. Po završetku Prvoga svjetskog rata otok Cres je pripao Italiji, a redovnici hrvatske i slovenske nacionalnosti protjerani su iz Cresa 4. ožujka 1919. i brodom prebačeni u Crikvenicu. Odatle su nakon skoro dvije godine boravka u jednoj vili slovenskog industrijalca i dobrotvora Jana Pollaka prešli na sjever, gdje su 1922. u Zagrebu otvorili samostan Svetog Duha. Sve do svršetka Drugoga svjetskog rata u Cresu je bilo sjemenište sa školom za obrazovanje budućih redovnika Padovanske provincije, da bi 1948. samostan sv. Frane u Cresu bio vraćen matičnoj Provinciji sv. Jeronima. U tom je samostanu od 1954. smješten novicijat, dugo vremena zajednički za hrvatske i slovenske novake, a od 1992. u novicijatu borave samo kandidati iz Hrvatske provincije sv. Jeronima.

3.7. Samostan benediktinki sv. Petra Apostola

Kompleks samostana benediktinki Sv. Petra Apostola nalazi se nekoliko stotina metara južno od grada Cresa, na morskoj obali. Najstarije podatke o ovom samostanu nalazimo u arhivu grada Cresa iz 1200. iz kojeg je očito postojanje ženskog benediktinskog samostana u Cresu. Kroz svoju osam stoljetnu povijest samostan je četiri puta bio uništen od požara i svaki put je iznova oživio.

U samostanskoj crkvi svetog Petra Apostola vidljivi su tragovi raznih vremenskih razdoblja i stilova. Razigranost romaničkih kamenih lukova, baroknih oltara u bočnoj lađi te modernih vitraja stvara ozračje u kojem se kao stvarnost živi otajstvo Gospodinove prisutnosti.

Slika 9. Samostan benediktinki sv. Petra Apostola

Izvor: Benediktinska udruga (2020.): Samostan Cres, dostupno na <http://www.nard.hr/samostan-Cres.aspx>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.

U prezbitariju nad glavnim oltarom nalazi se vrijedna oltarna pala Uznesenja Marijina sa svetim Petrom i drugim svecima. Pažnju privlači i obnovljeni tabernakul, kao i prekrasno drveno raspelo. Na pjevalištu, koru crkve, nalaze se orgulje s 15 registara graditelja Francesca Daccija iz 1777. U prostorijama samostana čuvaju se vrijedne slike i ikone, a u biblioteci samostana dva goticom pisana kodeksa iz XV. stoljeća, dijelovi obrednika za polaganje zavjeta te psaltir.

Sljedeći monašku benediktinsku tradiciju creske koludrice bavile su se u prošlosti odgojem ženske mladeži, sve do 1945. kada im komunističke vlasti zabranjuju prosvjetnu djelatnost. Od tada pa do danas koludrice se svojim radom, osobito ručnim, trude slaviti Boga i priskrbiti si za život. U vrtu se nalazi i meteorološka stanica, odakle koludrice već tridesetak godina marljivo izvješćuju o vremenskim prilikama.

Creske su koludrice od 1989. otvorile vrata svojega samostana gostima koji u zajedništvu molitve i rada sa sestrama nalaze sabranost i odmor. Na ovaj način zajednica živi svoj monaški apostolat svjedočeći kršćansku otvorenost za potrebe suvremenog čovjeka. Vjerne riječima svetog Benedikta, primaju i dvore goste u duhu Evanđelja. Danas u creskom samostanu, sljedeći Pravilo svetog Benedikta, koludrice svakodnevno obnavljaju svoju vjernost Gospodinu kroz radost i žrtvu molitve i rada.

3.8. Palača obitelji Petris

Kuća Marcello Petris dvokatnica je djelomice podignuta na nasipu na kojemu se u srednjem vijeku nalazio arsenal, možda u neposrednoj blizini istezališta brodova (Dobrović, 1985., str. 34.). U tlocrtu je izduženi pravokutnik, a nedavnom konzervatorskim zahvatima vraćena je izvorna dispozicija katnih prostorija koja se sastoji od velike pročelne pravokutne prostorije i dviju manjih začelnih.

Glavno zapadno pročelje artikulirano je dvjema osima, spomenutom sjevernom, koja je po svojoj prilici proživjela određene pregradnje, što je vidljivo po prekidu vijenca između prizemlja i prvoga kata, te postavom portala ispod izvorne razine kata. Vanjsko stubište s podestom pred glavnim ulazom u stambeni prostor prvoga kata, pravokutni prozor glatkih greda na prvom te polukružno zaključena renesansna bifora na drugom

katu (Ćus Rukonić, 1989., str. 91.-118.). Lukovi ukrašeni pravilnim zupcima počivaju na bočnim kaneliranim pilastrima i kapitelima doprozornika i središnjim stupićem s korintizirajućim kapitelima.

Slika 10. Kuća i muzej Marcello Petris

Izvor: Donatori umjetnina u Istri (2020.): Kuća Arsan (Marcello-Petris), Cres, dostupno na <http://donart.uniri.hr/djela-i-narucitelji/arhitektura/kuca-arsan-cres/>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.

Južna os posve otvorena prema spomenutom trgu rastvorena glavni portalom gospodarskog prizemlja, s po jednom gotičkom biforom na svakom stambenom katu. Veliki prizemni portal vodio je u gospodarske prostore. Profilirane grede ukrašene su pravilnim zupcima, u dnu a na nadvratniku, pod segmentnim lukom grb obitelji Bocchina (Gudelj – Borić, 2012., str. 102.). Gotičke bifore stambenih etaža su u pravokutnim okvirima renesansne profilacije ukrašenih pravilnim zupcima. Šiljaste lukove bifora nad stupićima s kapitelima ukrašenim dvorednim lišćem tvore interferirajući polukružni lukovi, a ukrašene su trilobima, dok su na križićima lukova romboidni medaljoni s lisnim ukrasima, a u njihovim odsječcima okulusi s kvadrilobima.

Ugao između glavnog zapadnog i bočnog južnog pročelja naznačen je u sve tri etaže ugaonim stupićima s gotičkim kapitelima podvijenog lišća.

Etaže duge južne fasade također su razdijeljene neprekinutim kaneliranim vijencima a stambeni su katovi artikulirani s četiri osi polukružno zaključenih renesansnih monofora, dok su u prizemlju središnji gospodarski portal s vijencem nadvratnika i grbom Marcello- Petris na nadvratniku, te dva bočna pravokutna prozora, svi s rasteretnim lukovima (Ćus Petrić, 1989., str. 102.). Na prvoj južnoj monofori prvoga kata, kao i na nadvratniku portala istaknuta je heraldička kombinacija grbova Marcello i Petris temeljem kojih je i narudžba izgradnje pripisana fra Antoniju Marcellu Petrisu, generalu franjevačkog reda i biskupu Novigrada.

Uska sjeverna fasada kuće opremljena je još jednim vanjskim stubištem koje vodi do podesta prvog kata s lučno zaključenim portalom ukrašenim od izvornog klesanog namještaja. U unutrašnjosti kuće sačuvan je kamin s grbom obitelji Bocchina koji, kao i onaj s južnog portala prizemlja, upućuje na prve nasljednike kuće nakon smrti fra Antonija Marcella Petrisa. Sačuvan je i rijedak primjerak zahoda iz tog vremena (Gudelj – Borić, 2012., str. 102.).

Prije članka autora J. Gudelj i L. Borića koji je ustanovio naručitelja i atribuirao izgradnju lokalnoj radionici proistekloj iz gradnje pročelja creske kolegijate, o kući se uglavnom se pisalo sporadično kao o jednom od istaknutijih primjera vlastelinske kuće nastale u vrijeme gospodarskog prosperiteta Cresa nakon sredine 15. st. Iako je već krajem 19. st. F. Dobrović ispravno zaključio da je riječ o kući u vlasništvu ogranka obitelji fra Antonija Marcella Petrisa, vjerojatno je zbog reprezentativnosti kuće oformljena lokalna legenda da je riječ o rodnoj kući filozofa Frane Petrisa – člana druge grane te creske obitelji (Dobrović, 1985., str. 38.).

3.9. Palača Moisé

Palača Moisé smještena je u južnom dijelu povijesne jezgre Cresa, na sjecištu glavne prometne osi srednjovjekovnoga grada i ulice koja vodi prema gradskoj luci. Najveća je građevina renesansnog Cresa koja nadvisuje svu okolnu arhitekturu. U

usporedbi s drugim renesansnim kućama gradskog plemstva u Cresu, palača Petris-Moisé izdvaja se ne samo po dimenzijama, već i po vrstama konstrukcija, organizaciji dvorišta, artikulaciji pročelja te opremi interijera.

Svojim rubnim položajem u odnosu na srednjovjekovnu jezgru palača Moisé odstupa od uobičajenog modela kuća u jezgri koje su pročeljima okrenute prema unutarnjim prometnicama ili – češće – manjim dvorišnim trgovima raznolikih oblika koje formiraju pročeljima i pripadajućim vanjskim stubištima s podestima. Duga južna fasada pruža se uz nekadašnju kuntradu Sv. Marka koja povezuje maleni trg koji je formiran izgradnjom palače Moisé i zgrade fontika s glavnom prometnicom srednjovjekovne jezgre, točnije pozicijom kuće Moisé koja je po svoj prilici podignuta na lokaciji najstarije kuće obitelji Petris u Cresu na taj način zorno ukazujući na vezu s obitelji s jedne, ali i izdvojen naručiteljev identitet u odnosu prema obitelji ali i gradskoj zajednici (Ćus Rukonić, 1989., str. 103.).

Kuća uz nekolicinu drugih u posjedu lokalne vlastele predstavlja uvođenje novih koncepata rezidencijalne arhitekture u osvit ranog novog vijeka poput strože osne organizacije svijetlih otvora no i konzervativnog zadržavanja tradicionalnog rješenja vanjskog stubišta s podestom te posebno korištenja tada već stilski anakronih cvjetno-gotičkih bifora kao sredstva projekcije društvenog statusa.

Ova palača je nedavno podvrgnuta rekonstrukciji te je izvršena njezina obnova s ciljem povećanja značaja kulturne baštine palače. Budući da je registrirana kao kulturno dobro, palača je obnovljena u suradnji s Gradom Cresom kao vlasnikom i Sveučilištem u Rijeci kao korisnikom i nositeljem znanstvenih sadržaja. Veleučilište u Rijeci će kroz pripremu i provođenje akademskih aktivnosti u Palači osigurati funkcionalnu iskorištenost ovog jedinstvenog prostora kulture, a te aktivnosti otoku Cresu i široj regiji pružaju nove sadržaje, ali i razvojni poticaj s ciljem unaprjeđenja kvalitete života i rada (Sveučilište u Rijeci, 2020.). Istraživačke i obrazovne aktivnosti u sjeverno-jadranskom spomeniku kulture od neprocjenjivog značaja – u jednoj od najmonumentalnijih građevina iz ranog 16. stoljeća i najvećoj patricijskoj renesansnoj gradskoj palači u Republici Hrvatskoj– predstavljaju privilegiju koju Sveučilište u Rijeci pruža nacionalnim i internacionalnim institucijama i partnerima. Kao takva, palača će u budućnosti poslužiti kao ogledan primjer zajedništva kulturne baštine i znanstvene djelatnosti.

4. ZAKLJUČAK

Cres je, uz Krk, najveći hrvatski otok sjevernog Jadrana. Otok je to bogat naseljima urbanog karaktera, gdje naseljeno stanovništvo živi u harmoniji s prirodom, a obilježava ga otočni razvoj turizma, maslinarstva i ovčarstva. Otok je po svom geografskom značaju smješten na Kvarneru, a karakterističan je po svojoj dužini u odnosu na ostale, kao i po prirodnim ljepotama koje ga krasi. Vransko jezero, bogatstvo flore i faune otoka, turističke komparativne prednosti, otočki stil života, povezanost s kopnom trajektnim linijama i mogućnost svakodnevnog putovanja na otok brojne su komparativne prednosti Cresa.

Kulturno – povijesni spomenici Cresa su specifičan i univerzalan znak njegove materijalne i opipljive kulture. Ova creska kulturna baština ima dugu povijest nastanka, kao i sam otok, koji je za kulturu i povijest bio značajan još od antičkog doba, a najviše je došao do izražaja u venecijansko doba, kada su razvoj njegove kulturne baštine obilježili spomenici koji su upravo nastali u ovom razdoblju i obilježili Cres kao značajnu renesansnu lokaciju kulturne baštine.

U radu je obrađen samo dio kulturno – povijesnih spomenika Cresa, odnosno oni najvažniji, najposjećeniji i oni koji se najviše spominju te su obrađivani u znanstvenoj literaturi od strane kulturoloških stručnjaka. Razlog ove ograničene obrade te sažetog prikaza kulturno – povijesne baštine Cresa je taj što kulturno – povijesnih spomenika na Cresu ima mnogo, a obuhvat ove teme je sveden na sažetu obradu problematike s ciljem istaknutosti najvažnije kulturno – povijesne baštine otoka Cresa.

Važnost spomenika kulture Cresa ističu primarno gradske zidine koje svjedoče kako su Cresani dugi niz godina živjeli unutar utvrđenog grada te se time svjedoči zaštitnički aspekt života stanovništva. Gradska vrata Cresa i loža primjer su renesansnog arhitektonskog elementa koji su ostavili značajan trag na to mletačko doba koje i danas u posjetiteljima budi interes za kulturnu transformaciju.

Brojni creski renesansni dvorci, crkve, samostani i creska kula zavidni su primjeri bujnog oživljavanja zaboravljene renesansne ere, gdje je kulturom potican estetski napredak ovih spomenika. Creski spomenici imaju status monumentalnih

građevina i sakralnih objekata koje već dugi niz godina svjedoče o sposobnosti tadašnjih majstora i građevinara koji su spomenika izgradili te su primjenom svojih znanja učinili ove spomenike kulturno atraktivnima. Takvo monumentalno kulturno naslijeđe Cresa čini ovaj otok svjedokom bogatog renesansnog naslijeđa te pobuđuje duboko kulturno transformacijsko iskustvo, čineći cresku kulturnu baštinu značajnom renesansnom baštinom hrvatske kulture i povijesti.

LITERATURA

Knjige i poglavlja u knjigama:

1. *Creski anali: od starine do našega doba : zbornik radova s istoimenoga znanstveno-stručnog skupa*, Osnovna škola Frane Petrića, Cres, 28. travnja 2017., Sv. 1., 2018., Sveučilište Jurja Dobrile, Pula.
2. Ćus-Rukonić, J.: Heraldički Cres, 1989, u: *Apsyrtides: kulturno-povijesni putopis po otočju Cresa i Lošinja*, 1989., str. 91. - 118 .
3. Demonja, D.: *Arhitektura franjevačkih crkava u Istri (Puli, Poreču i Pazinu) i na otocima Kvarnerskog zaljeva (Krku, Cresu, Rabu i Pagu) do kraja 16. stoljeća = The architecture of franciscan churches in Istria (Pula, Poreč and Pazin) and the Kvarner Bay Islands (Krk, Cres, Rab and Pag) up to the end of the sixteenth century*, 2019., Arheološki muzej Istre, Pula.
4. Gudelj, J.: Zborna crkva sv. Marije Snježne u Cresu, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2008. str. 149.-166.
5. Maračić, A.: *Creski Kolbe: Placido Cortese (1907.-1944.), franjevac konventualac: mučenik kršćanske ljubavi*, Institut za povijest umjetnosti, 2007, Zagreb.
6. Tentor, A. et. al.: *Zapisi s otoka Cresa krajem XIX. i početkom XX. stoljeća*, Pino Tuftan (ur.), 2007., Viškovo.
7. Volarić, A.: *Cres – Lošinj – 100 godina turizma*, . Turistički savez općine Cres – Lošinj, 1985., Cres.
8. Žagar, D.: *The Islands of Cres and Lošinj*, Nava DLG, 2009., Zagreb.

Znanstveni članci:

1. Anderle, M: Die loggia communis an der östlichen Adria, Weimar, *Arhitektura vlasti i suda*, Vol. 2, No.1, Zagreb, 2017., str. 81.- 89.

2. Borić, L.: Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću, *Ars Adriatica*, Vol. 1, No. 1, 2011., str. 133. – 148.
3. Dobrović, F.: Cenni storici sulla origine e fondazione del convento di S. Francesco in *Cherso nonchè sulla vita e famiglia del generale dell'ordine dei francescani minori conventuali Padra Antonio Marcello del medesimo ordine*, Padova, 1985., Vol. 3, No. 4, str. 31. – 42.
4. Gudelj J., Borić, L.: „Gotičko renesansna kuća Marcello-Petris u Cresu“, *Peristil*, 45, 2002., str. 97. – 106.
5. Mitis, S.: “La partecipazione di Cherso-Ossero alla civiltà italica”, *Archeografo Triestino XIV*, Trieste, 2008., 1927.-1928., str. 81. – 92.
6. Sušanji Protić, T.: Tabulae pictae u palači Petris-Moise u Cresu, *Ars Adriatica*, Vol. 8/2018., str. 81. – 104.
7. Vlahović, J.: Sveti mučenik Izodor – zaštitnik grada Cresa, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 9, No. 15, 1985., str. 242. – 245.

Internetski izvori:

1. Biskupija Krk (2020.): Dekanat Cres, dostupno na <https://www.biskupijakrk.hr/dekanat-cres/>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.
2. Crepsa.com (2020.): Creska kula, dostupno na http://www.crepsa.com/hr/creska_kula/55/9, pristupljeno 1. kolovoza 2020.
3. Cres – Samostan (2020.): Samostan i crkva sv. Frane na Cresu, dostupno na http://www.cres-samostan.com/?page_id=347, pristupljeno 1. kolovoza .2020.
4. Donatori umjetnina u Istri (2020.): Creska gradska loža, dostupno na <http://donart.uniri.hr/djela-i-narucitelji/arhitektura/gradska-loza-u-cresu/>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.
5. Donatori umjetnina u Istri (2020.): Kuća Arsan (Marcello-Petris), Cres, dostupno na <http://donart.uniri.hr/djela-i-narucitelji/arhitektura/kuca-arsan-cres/>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.

6. Hrvatska enciklopedija (2020.): Cres, dostupno na <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=12707>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.
7. Museum of the City (2020.): "Historical City Entrances and Their Purposes", dostupno na <http://www.museumofthecity.org/project/historical-city-entrances-and-their-purposes/>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.
8. Otok Lošinj.hr (2020.): Tajne Plave Špilje, dostupno na https://www.otok-losinj.hr/experience/excursions/news/tajne_plave_spilje_59293/, pristupljeno 31. srpnja 2020.
9. Sveučilište u Rijeci (2020.): Palača Moisé, dostupno na <https://uniri.hr/sveuciliste-i-drustvo/palaca-moise/>, pristupljeno 21.09.2020.
10. Trip rabbits.com (2020.): Crkva Sv. Duh – Cres, dostupno na <https://triprabbits.com/hr/crkva-sv-duh-cres-otok-cres-hrvatska-znamenitosti-atrakcije/>, pristupljeno 17. kolovoza 2020.